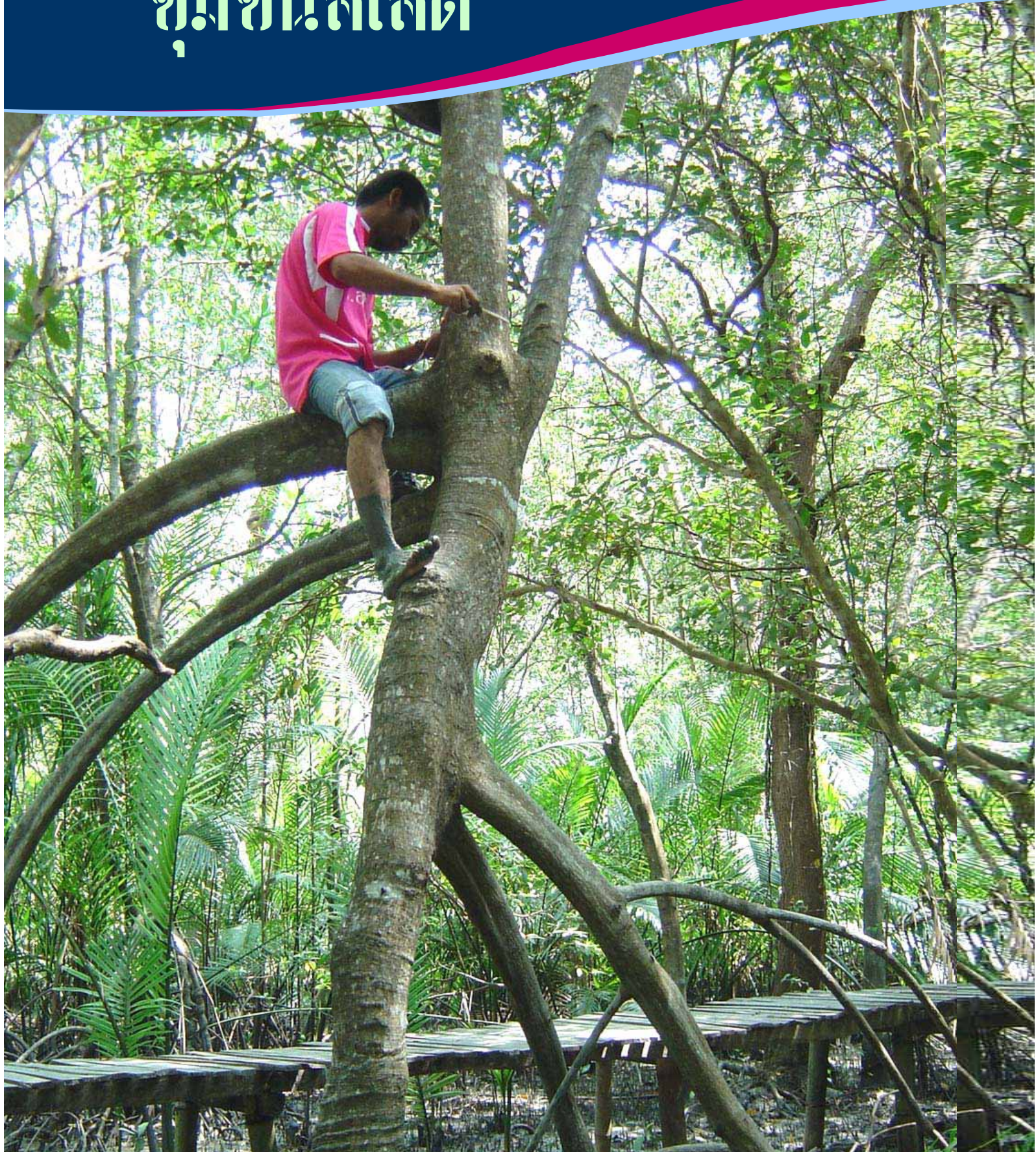

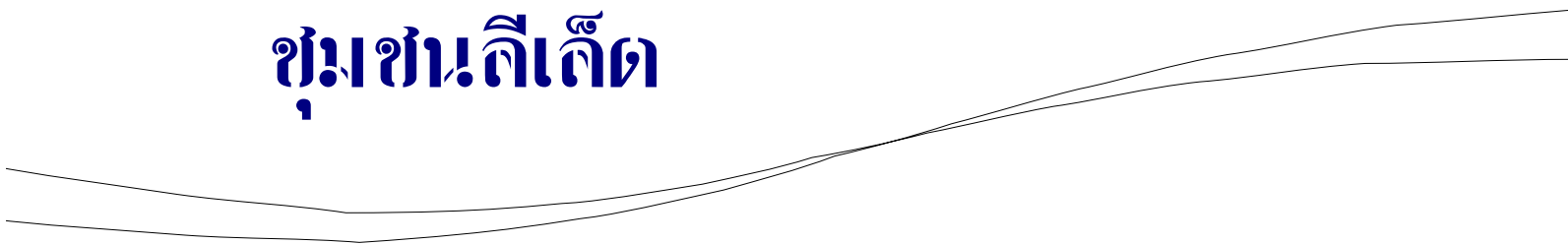
ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลน

ชุมชนดีเด็ด

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลน

ชุมชนดีเกิด

คำนำ

ชุมชนลีเล็ด จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้รับการคัดเลือกเป็นพื้นที่ศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการปายายเลน จากกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ในปี 2551 โดยมีคณะนักวิจัยจากสถาบันสิ่งแวดล้อมไทยเป็นผู้ดำเนินการศึกษา ร่วมกับ “กลุ่มลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์” และผู้นำและสมาชิกอื่นๆ อีกมากมายในชุมชนลีเล็ด โดยการสำรวจข้อมูลด้วยแบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย และการสังเกตสถานการณ์จริง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการปายายเลน ซึ่งหมายถึง **“ความรู้ของมนุษย์อันเกิดจากประสบการณ์ การเรียนรู้ การสืบทอดหรือความเฉลียวฉลาด ในการแก้ปัญหาและการจัดการปายายเลน ที่มีความสอดคล้องและผสมผสานกับสภาพแวดล้อม เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต สังคม สิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น”** ได้ถูกรวบรวมและจำแนกออกเป็น 4 หมวด ได้แก่ ด้านระบบนิเวศปายายเลน การฟื้นฟูและรักษาปายายเลน การใช้ประโยชน์จากปายายเลน และการพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชน

ภูมิปัญญาของท้องถิ่นเหล่านี้ ชุมชนลีเล็ดต้องการให้มีการบันทึกไว้ เพื่อจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปใช้และมีให้สูญหายไป มีการถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลัง และเพื่อเผยแพร่ให้ผู้สนใจได้นำไปปรับใช้ต่อไป

มิถุนายน 2551

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษานี้สำเร็จได้ด้วยความร่วมมือและทุ่มเทของหลายๆ ฝ่าย ซึ่งได้ร่วมกันวางแผน ให้ข้อมูล และทบทวนข้อมูลให้มีความถูกต้อง ดังรายชื่อต่อไปนี้

ที่ปรึกษา นายประเสริฐ ชัญญุกรณ์ นางสาวนุชนารถ สิงห์ภูติ

คณะทำงาน นายเจษฎา เพชรรัตน์ นางอำภวรรณ เทพพิพิธ

นายสุชาติ มากมี นางทัศนีย์ หิตอนันต์

นายวิเชษฐ แก้วเรือง นายพัน เชนพิชิต

นายสมชาย รักเดช นายเจนณรงค์ เพ็งสมมติ

นอกจากนี้ ยังได้รับการสนับสนุนจากคณะเจ้าหน้าที่**สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย** ที่ได้สนับสนุนการบันทึกและเผยแพร่ข้อมูล และการสนับสนุนงบประมาณดำเนินงานจาก**กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง**

การบัญชี

1. ข้อมูลชุมชนลีเล็ด	1
ประชากรและสังคม	
เศรษฐกิจ	
ทรัพยากรธรรมชาติ	
ป่าชายเลน	
ทิศทางการพัฒนาชุมชน	
2. องค์ความรู้เรื่องระบบนิเวศป่าชายเลน	7
ความสัมพันธ์ในป่าชายเลน	
เขตพืชในป่าชายเลน	
สัตว์ในป่าชายเลน	
น้ำขึ้นน้ำลง	
3. การฟื้นฟูและรักษาป่าชายเลน	15
การปลูกเสริมและตัดสงป่าชายเลน	
การเฝ้าระวังป่าชายเลน	
การกำหนดเขตและระเบียบการใช้ประโยชน์	
4. การใช้ประโยชน์ป่าชายเลน	19
ประโยชน์ของจาก	
การจัดแหล่งเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์	
การจับสัตว์น้ำในบริเวณป่าชายเลน	
5. การพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชน	31
การริเริ่มและพัฒนา	
บทเรียนที่สำคัญ	
6. การมีส่วนร่วมและสืบสานการจัดการป่าชายเลนชุมชนลีเล็ด	37
ภาคผนวก สรุปผลสำรวจความคิดเห็นชุมชนลีเล็ด	41

1. ข้อมูลชุมชนลี้เล็ด

ตำบลลี้เล็ด อำเภอบึงสามพัน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอบึงสามพัน ห่างจากที่ว่าการอำเภอประมาณ 20 กิโลเมตร บริเวณทิศเหนือติดกับอำเภอบ้านดอน ตำบลลี้เล็ดประกอบด้วย 8 หมู่บ้าน คือ บ้านบางใหญ่ฝั่งขวา บ้านคลองราง บ้านบางใหญ่ฝั่งซ้าย บ้านบางบุตร บ้านบางปลา บ้านบางโน้น บ้านคลองกอก และบ้านบางทิ้ง มีเนื้อที่ประมาณ 26.6 ตารางกิโลเมตร หรือ 16,661 ไร่ ลักษณะภูมิอากาศในบริเวณนี้ ได้รับอิทธิพลจากมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ และมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดผ่าน ประกอบกับเป็นพื้นที่ติดต่อกับทะเล ทำให้ฤดูร้อนและฤดูฝนมีระยะเวลาใกล้เคียงกัน

ประวัติชุมชน

ในสมัยที่มีหัวเมืองไชยาเป็นศูนย์การปกครอง ขึ้นตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยา (ก่อน พ.ศ. 2439) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า (ร.5) ทรงเสด็จไปบ้านดอน (ทางเรือ) ทรงเห็นว่าคลองสายนี้เป็นทางลัดที่ใกล้กว่า จึงทรงเสด็จไปตามคลองสายนี้ จึงได้ชื่อว่า “คลองลัด”

ชาวบ้านในคลองลัด ซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพทำไร่ข้าว จึงมีชาวจีนมาล่องเรือ รับซื้อข้าวอยู่เป็นประจำ ชาวจีนจึงเรียก คลองลัด เพี้ยนไปเป็น **คลองเล็ด** ต่อมามีการปกครองระบบหัวเมือง มีการตั้งหัวเมืองพุนพิน ขึ้นตรงกับเมืองไชยา โดยมีหลวงประเทศสาคร (คล้า เครือรัตน์) เป็นผู้ปกครอง

ต่อมาในปี 2439 สมัย ร.5 ทรงปฏิรูประบบการปกครองท้องถิ่น โดยรวมอำนาจเข้าส่วนกลาง ทรงริเริ่มระบบการปกครองแบบหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด เป็นครั้งแรกที่บางปะอิน จ.อยุธยา จนมาถึงคลองลีเล็ดในปี พ.ศ. 2445 มีการตั้งเป็น **ตำบลลีเล็ด** มีขุนลีเล็ดลัททกิจ (นาค ธดากุล) เป็นกำนันคนแรก

ประชากรและสังคม

หลังจากชาวบ้านกลุ่มแรกเริ่มอพยพ โยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานในชุมชนลีเล็ด เมื่อประมาณ 150 ปีก่อน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปบ้านดอน โดยทางเรือ ทรงเห็นว่าคลองสายนี้เป็นทางลัดที่ใกล้กว่า จึงทรงเสด็จไปตามคลองสายนี้ จึงได้ชื่อว่า คลองลัด และเพี้ยนเป็น คลองเล็ด และลีเล็ดในเวลาต่อมา

ปัจจุบันตำบลลีเล็ดแบ่งออกเป็น 8 หมู่บ้าน มีประชากร 975 ครัวเรือน จำนวน 3,980 คน (ณ มกราคม 2550) โดยหมู่ 2 บ้านคลองรางมีประชากรมากที่สุด คือ 816 คน รองลงมา คือ หมู่ 5 บ้านบางปลา จำนวน 646 คน และหมู่ 6 บ้านบางโน้น จำนวน 638 คน

ชาวบ้านลีเล็ดได้มีการรวมกลุ่ม ทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล กลุ่มที่สำคัญได้แก่ กลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ กลุ่มอาสาสมัครอนุรักษ์สัตว์น้ำ สภาที่ปรึกษาโครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งตำบลลีเล็ด นอกจากนี้ยังมีกลุ่มอื่นๆ ที่เข้มแข็งและมีความสำคัญด้านการพัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน เช่น กลุ่มกะปิบ้านบางโน้น กลุ่ม อสม. กลุ่มเครดิตยูเนียนธารทิพย์ เป็นต้น

ชาวบ้านลือเล็ดส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ โดยมีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจ คือ วัดบางปลา เดิมชื่อ “วัดแก้วประดิษฐาราม” สันนิษฐานว่ามีอายุกว่า 100 ปี ชุมชนจึงมีประเพณีตามศาสนาพุทธทั่วไป วันสารทเดือนสิบ วันสงกรานต์ วันลอยกระทง

นอกจากนี้ ยังมีประเพณี **วันสวดคลอง** นิยมทำในเดือน 6 ของทุกปี ตอนเช้า ชาวบ้านทำแพเล็ก ๆ ด้วยกาบกล้วยแล้วให้คนในหมู่บ้านนำดอกไม้ธูปเทียน ข้าวสาร เศษผม เล็บ และเสื้อผ้าใส่ลงในแพ นำไปลอยในลำคลอง เชื่อว่าเป็นการนำเอาสิ่งที่ไม่ดีออกไปจากตัว ชาวบ้านเรียกแพนี้ว่า “เรือเจ้า เรือนาย” จากนั้นนิมนต์พระสงฆ์ ลงเรือเพื่อสวดทำพิธี ชาวบ้านจะขับเรือให้พระสงฆ์สวดไปตลอดทางในลำคลอง เป็นการสะเดาะเคราะห์ ขับสิ่งชั่วร้ายออกจากคลอง

“ลิเกป่า” เป็นการละเล่นพื้นบ้านที่มักนิยมเล่นในงานวัด หรืองานศพ ในคืนที่หลังจากเผาศพแล้ว ลิเกป่าเล่นได้ทั้งกลางวันและกลางคืน แต่ส่วนใหญ่นิยมเล่นกลางคืน เนื้อเรื่องที่เล่นส่วนใหญ่ เป็นเรื่องของสามัญชน นำมาจากวรรณคดีบ้าง แต่งเองบ้าง แต่งกายก็แตกต่างกันไปตามเนื้อเรื่อง โดยเครื่องดนตรีที่ใช้ก็มี รำมะนา โหม่ง และฉิ่ง

เศรษฐกิจ

เมื่อเริ่มตั้งถิ่นฐานที่ชุมชนลีเล็ดในระยะแรก ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำไร่ข้าวกับทำสวนมะพร้าว ต่อมาการทำนาแทนทำไร่ข้าว ส่วนการประกอบอาชีพประมงได้เกิดขึ้นในภายหลัง และเปลี่ยนพื้นที่ทำนาข้าวเป็นสวนมะพร้าว เลี้ยงกุ้ง ซึ่งมีการขุดบ่อเลี้ยงกุ้งในพื้นที่ลีเล็ดเป็นจำนวนมาก แม้หลายคนบอกว่าขาดทุน แต่ในพื้นที่ลีเล็ดก็ยังคงมีการเลี้ยงกุ้งอยู่ในขณะที่ส่วนหนึ่งหันกลับมาทำประมง และสวนปาล์มแทนการเลี้ยงกุ้งก็มี

ปัจจุบันอาชีพของคนลีเล็ดส่วนใหญ่ คือ การเกษตร จำพวกสวนมะพร้าว ปาล์ม รองลงมา ได้แก่ การทำประมง และเลี้ยงกุ้ง นอกจากนี้ ประกอบอาชีพค้าขาย และรับจ้างทั่วไป

ทรัพยากรธรรมชาติ

พื้นที่ตำบลลีเล็ดโดยส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม ติดต่อกับทะเล บางส่วนมีน้ำเค็มท่วมถึง มีแม่น้ำลำคลองสายเล็กสายน้อย หลายสายไหลผ่านบริเวณชุมชน ที่สำคัญคือคลองพุนพิน ทำให้ในฤดูฝนพื้นที่ส่วนใหญ่ น้ำท่วม เหมาะสำหรับการทำประมง และการเพาะปลูก

ตำบลลีเล็ดมีทรัพยากรที่สำคัญ คือ แหล่งน้ำเป็นระบบคูคลอง ไหลผ่านหมู่บ้านต่างๆ เช่น คลองพุนพิน ลำบางในบ้าน คลองบางปอ คลองกอ คลองเล็ด คลองราง และคลองทองไม้หัก ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านใช้เป็นเส้นทางคมนาคม โดยทางเรือเป็นหลัก ปัจจุบันแหล่งน้ำธรรมชาติจำพวกคูคลองเหล่านี้ ได้ใช้ประโยชน์เป็นแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคและการประกอบอาชีพ ในฤดูแล้งมักจะประสบปัญหาน้ำทะเลหนุน ทำให้เกิดสภาพน้ำกร่อยหรือเค็ม

ป่าชายเลน

ชุมชนลีเล็ด มีป่าชายเลนเป็นแนวยาวตามแนวชายฝั่งด้านทิศตะวันออกของชุมชน ป่าชายเลนบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ ทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ มีลักษณะเด่น คือ ปาล์พ และ ป่าจาก นอกจากนั้น พบโกงกางใบเล็ก โกงกางใบใหญ่ ตะบูน เหงือกปลาหมอ ฯลฯ และสัตว์น้ำอีกหลากหลายชนิด

พื้นที่ป่าชายเลนด้านนอกเป็นพื้นที่ป่าลำพูเกิดใหม่ ประมาณ 2,733 ไร่ ซึ่งชุมชนได้เห็นว่าพื้นที่ดังกล่าวเพิ่มขึ้น ตั้งแต่ปี 2548 เป็นต้นมา ส่วนป่าลำพูเดิม อยู่ด้านใน มีพื้นที่ประมาณ 5,085 ไร่ ส่วนป่าจากจะอยู่บริเวณริมคลอง

สำหรับรูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลน ส่วนใหญ่ใช้เป็นปัจจัยพื้นฐาน การดำรงชีวิตด้านอาหารในครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 41.9 รองลงมาคือการใช้ทรัพยากรป่าชายเลนเพื่อการค้า ทั้งสัตว์น้ำและต้นไม้ (ต้นจาก) คิดเป็น ร้อยละ 18.0 และ 8.6 ตามลำดับ โดยมีบางส่วนที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน เนื่องจากตั้งบ้านเรือนห่างจากป่าชายเลน

ในป่าชายเลนบ้านลีเล็ด ชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากป่าในช่วงเวลาน้ำขึ้นชาวบ้านจะไปตัดจาก หาดหอย จับปูเปี้ยว ปักแรวปู ดักอวน พอช่วงเวลาน้ำลงก็หาหอยกัน ถีบกระดาน หาดหอย ตกเบ็ดและหาปูได้

2. องค์ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศ

ป่าชายเลน

องค์ความรู้ท้องถิ่นเรื่องระบบนิเวศป่าชายเลนที่พบในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับพืช สัตว์ แหล่งที่อยู่ ความเข้าใจเกี่ยวกับห่วงโซ่และสายใยอาหาร และสภาพดินฟ้าอากาศที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินในป่าชายเลน โดยชุมชนเชื่อว่าทุกสิ่งที่เกิดอยู่ตามธรรมชาติในป่าชายเลน มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และมีศักยภาพในการปรับตัวสู่สมดุลเสมอ

ความสัมพันธ์ในป่าชายเลน

องค์ความรู้ท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชน เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมในป่าชายเลน ประมวลได้ดังนี้

- ป่าชายเลนจำเป็นต้องประกอบด้วยพันธุ์พืชหลายชนิด เนื่องจากพืชแต่ละชนิดจะมีฤดูกาลออกดอกและผลที่ไม่ตรงกัน จึงทำให้ผึ้ง แมลง และนกในป่าได้อาศัยเกสรดอกไม้และผลไม้เป็นอาหารได้ตลอดทั้งปี
- ไม้ชั้นล่างซึ่งมีขนาดเล็ก เป็นเถา และพืชคลุมดินนั้น คนทั่วไปอาจมองว่าเป็นวัชพืช แต่ชุมชนกลับเห็นความสำคัญของไม้ชั้นล่างเพราะเป็นแหล่งเพาะพันธุ์หอย เป็นที่อยู่อาศัยของปูและสัตว์หน้าดินต่างๆ
- ไม้ที่ยืนต้นหรือล้มตายในป่าชายเลน ก็มีประโยชน์ต่อบางจำพวก เช่น นกโพระดก นกหัวขวาน และนกขุนทอง เจาะโพรงไม้เป็นที่อยู่อาศัย

นอกจากนั้น ยังมีองค์ความรู้ในท้องถิ่นต่างๆ ที่เชื่อว่า สัตว์ทุกชนิดที่อยู่ในป่าชายเลน ล้วนมีบทบาทของตัวเอง ฟังฟังและเกี่ยวพันกัน อย่างปูแสมที่อยู่ในป่าชายเลน ทำหน้าที่สำคัญในการย่อยใบไม้และกิ่งไม้ที่ร่วงหล่นให้เป็นชิ้นเล็กๆ เพื่อเป็นอาหารของสัตว์ขนาดเล็ก อย่างเช่น ลูกกุ้ง ลูกปลา และเป็นปุ๋ยคืนกลับให้ป่าชายเลน การขุดถ่ายของปูแสม ช่วยทำให้ดินเลนร่วนขึ้น เหมาะกับการอยู่อาศัยของสัตว์ต่างๆ

เขตพืชในป่าชายเลน

จากความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพืชและระบบนิเวศป่าชายเลน ชุมชนบ้านลิเล็ดได้มีการแบ่งเขตป่าชายเลนไปตามพันธุ์ไม้เด่น โดยแบ่งออกเป็น 3 เขต ได้แก่

- 1) **เขตปลำพู** ยังแบ่งออกเป็น เขตปลำพูเกิดใหม่ และเขตปลำพูดั้งเดิม โดยเขตปลำพูเกิดใหม่จะอยู่ด้านนอกติดทะเล ซึ่งสังเกตเห็นว่าเริ่มงอกเพิ่มขึ้นมาตั้งแต่ ปี 2548 โดยไม่พบพันธุ์ไม้อื่นเลย ในบริเวณนี้ เป็นที่อยู่ของสัตว์จำพวกปู ส่วนเขตปลำพูดั้งเดิม จะพบต้นปลำพูที่มีอายุมากและมีขนาดใหญ่ พบพืชชนิดอื่นขึ้นแทรก เช่น จาก ถั่ว แสมขาว แสมดำ แต่ไม่ค่อยพบลูกไม้ เพราะเป็นเขตไม้ใหญ่แดดส่องไม่ถึงพื้น สัตว์ที่พบส่วนใหญ่เป็นสัตว์ที่อาศัยบนต้นไม้ต่างๆ
- 2) **เขตป่าจาก** พบบริเวณริมคลองในป่าชายเลน และพบไม้อื่นแทรกอยู่ เช่น โกงกางใบเล็ก โกงกางใบใหญ่ ถั่วขาว ปลำพู ปรง เป็นต้น เป็นแหล่งที่อยู่ของปลา หอย และปูชนิดต่างๆ

- 3) **เขตป่าชายเลน** ซึ่งถัดเข้ามาจากป่าจากริมคลอง พบพันธุ์ไม้หลากหลายชนิด เช่น จิก ฝาด ตาตุ่ม สมอ ปอ ตะบูน เป้ง โกงกาง ถั่ว ลำแพน แสมขาว แสมดำ หงอนไก่ เหงือกปลาหมอ โพทะเล เป็นต้น

▪ **จาก**

จากเป็นพืชเด่นและเป็นพืชเศรษฐกิจของชุมชนลิเล็ด ขึ้นกระจายบริเวณปากแม่น้ำ และริมคลองที่น้ำทะเลขึ้นถึง หรือบริเวณน้ำกร่อย ชาวบ้านจึงระบุว่า จากที่พบมี 2 ชนิด คือ จากทางเขียว และจากทางแดง ซึ่งขนาดใบจะเล็กและกรอบกว่า จึงนิยมนำจากใบเขียวไปใช้ประโยชน์มากกว่า

จากจะเติบโตเร็วในฤดูฝน เพราะเป็นการไถหนน้ำ ส่วนในฤดูแล้ง จะเติบโตช้า ทำให้สามารถตัดจากได้เพียง 1 ครั้ง

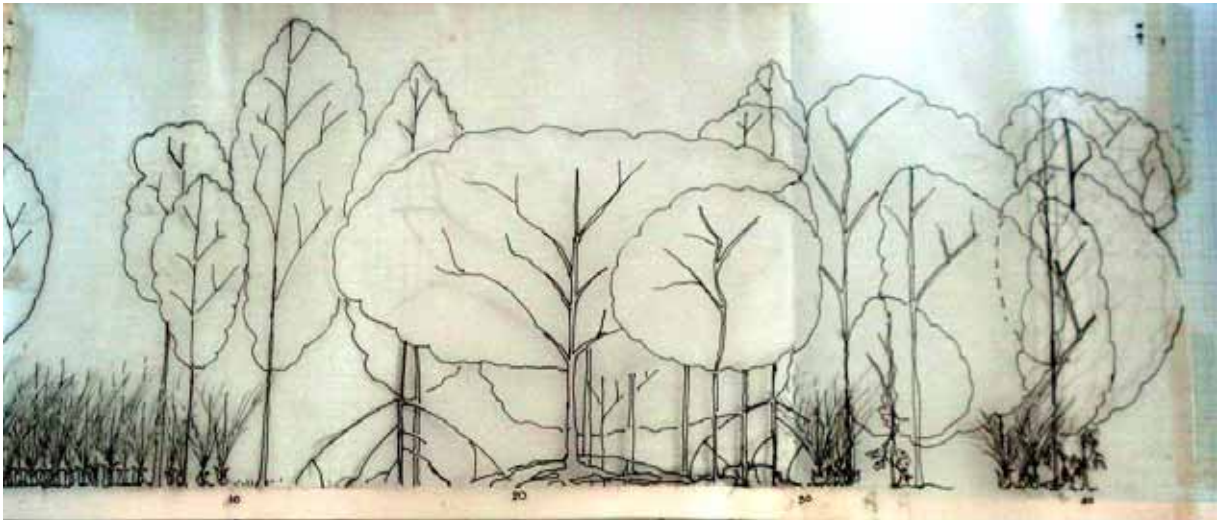
▪ **ลำพู**

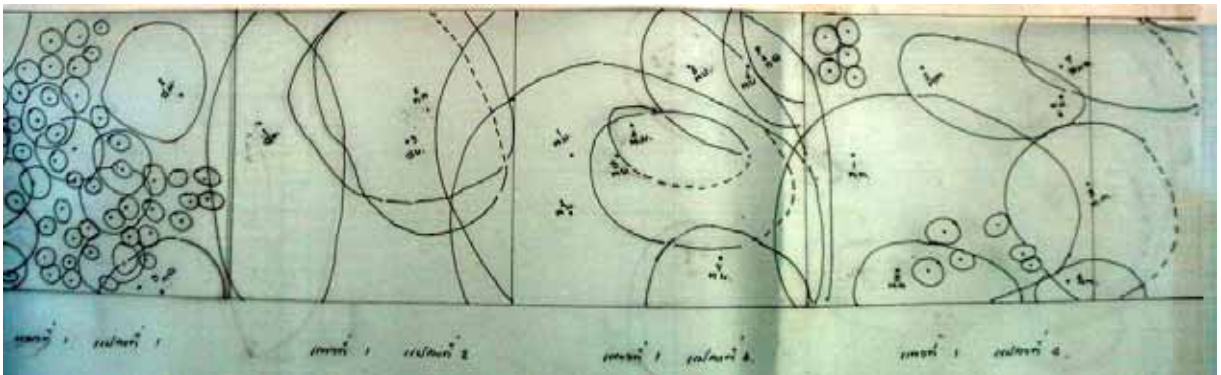
ลำพู เป็นไม้เนื้ออ่อน ขึ้นในดินเลนที่มีน้ำท่วมถึง พบมากบริเวณริมฝั่งคลองและป่าชายเลน สืบพันธุ์ด้วยเมล็ดของผลแก่ที่สุกหล่น และลอยไปตามน้ำ เมื่อถึงพื้นดินก็จะงอกเป็นต้น ออกดอกในช่วงเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน

ลำพู จะโตเร็วในช่วงหน้าแล้ง เพราะได้รับแสงแดดมากในเวลากลางวัน และดินเลนไม่จมน้ำทำให้ขยายพันธุ์ได้มาก

การสำรวจโครงสร้างพืชในป่าชายเลนบริเวณศูนย์เรียนรู้ป่าชายเลนหมู่ 4 บ้านห้วยทรัพย์
โดยการวางแผนตามแนว ขนาด 10x10 เมตร จำนวน 4 แปลง

โดยมีการบันทึกชนิดไม้ ความโต ความสูงของต้น ความสูงของกิ่งแรก เป็นหลัก โดยพบว่า พันธุ์พืชจำนวน 10 ชนิด ประกอบด้วย แสมขาว โกงกางใบเล็ก ตะบูนขาว ตาตุ่ม และแสมดำ โดยมีตะบูนขาวขนาดใหญ่ที่สุด มีความยาวเส้นรอบวง 1.4 เมตร สูง 13 เมตร โดยมีความหนาแน่นไม่มากนัก ตามภาพตัดขวางและภาพเรือนยอด นอกจากนี้ ยังพบไม้พื้นล่างจำพวก ถอบแถบ และจาก

สัตว์ในป่าชายเลน

สัตว์ที่ชาวบ้านพบในบริเวณป่าชายเลนและบริเวณหน้าทะเลริมป่าชายเลน มีทั้งสัตว์น้ำ สัตว์บก และสัตว์หน้าดิน ซึ่งมักจะมีชื่อท้องถิ่นเรียกแตกต่างกันไป โดยมีสัตว์ที่พบบ่อยได้แก่

ปลา ปลากะพง ปลากดเหลือง ปลากดขาว ปลาดุกทะเล ปลาไหลทะเล ปลากะบอก ปลาซีเก็ง เป็นต้น

หอย หอยขาว หอยกัน หอยจับแฉง หอยจาก หอยแครง หอยตอก เป็นต้น

กุ้ง กุ้งก้ามกราม กุ้งขาว กุ้งกุลาดำ กุ้งหัวแข็ง กุ้งหัวมัน กุ้งแชบ๊วย กุ้งป้อม เป็นต้น

ปู ปูดำ ปูแสม ปูขาว ปูม้า ปูก้ามด้าม ปูเปรี๊ยะ เป็นต้น

นก นกหัวขวาน นกแซงแซวหางปลา นกกระยาง นกนางแอ่น นกนางนวล นกเป็ดน้ำ เหยี่ยว นกเฉี่ยวกุ้ง นกกะปูด นกกวก เป็นต้น

สัตว์อื่น ๆ ตะกวด งู ลิง
แสม ลิงหางยาว
ผีเสื้อ ตอ นาก
ชะมด กระรอก
กระแต ลิ่น
ค้างคาว หิงห้อย
 เป็นต้น

▪ หิ่งห้อย

ที่ลิเล็ดจะพบหิ่งห้อยจะอาศัยอยู่ตามใบไม้และต้นไม้ริมน้ำจำพวกลำพู เหงือกปลาหมอ โปทะเล โกงกาง ลำแพน และแสม ซึ่งไม่มีการใช้สารเคมีในบริเวณนั้นและเป็นบริเวณที่มีน้ำสะอาด เพราะหากมีการใช้สารเคมี ใบไม้จะดูดซับสารเคมีนั้นเอาไว้ และส่งผลกระทบต่อตัวอ่อนของหิ่งห้อยที่ซ่อนตัวอยู่ใต้ใบไม้ นอกจากนี้ ยังสังเกตเห็นว่าหากต้นไม้ที่มีมดอยู่ ก็จะไม่พบหิ่งห้อย โดยเฉพาะมดแดงที่เป็นศัตรูสำคัญของหิ่งห้อยตัวเต็มวัย แต่จะพบว่าต้นไม้ที่มีหอยทากเกาะ มักจะพบหิ่งห้อยอยู่ เนื่องจากหอยทากเล็กจะเป็นอาหารของหนอนหิ่งห้อย

วงจรชีวิตของหิ่งห้อยที่ลิเล็ดจะเริ่มในช่วงเดือนมกราคมถึงมีนาคม ซึ่งเป็นช่วงเข้าหน้าแล้ง น้ำทะเลหนุน พอเริ่มมีตเข้าสู่ช่วงกลางคืน หิ่งห้อยจะเริ่มลงวางไข่บนพื้นดินในพื้นที่ที่ไม่ใช้สารเคมีฆ่าหญ้า บริเวณที่มีน้ำท่วมถึง ที่ลุ่ม มีความชุ่มชื้น มีวัชพืชปกคลุม ได้แก่ ต้นกก บอน บอนเต่า ผักเป็ด เนื่องจากบริเวณนั้นเป็นที่อยู่ของหอยทากตัวเล็ก อีกประมาณ 1 อาทิตย์ไข่จะฟักเป็นตัวหนอน เริ่มมีแสงกะพริบให้เห็นเป็นจำนวนมาก ในขณะที่เป็นตัวเต็มวัย หิ่งห้อยจะอาศัยอยู่บนต้นไม้สูง กระจายอยู่บริเวณสวนด้านใน จึงไม่เห็นหิ่งห้อยบริเวณริมน้ำ ต่อมาอีก 1 เดือน ตัวหนอนจะกลายเป็นตัวเต็มวัย พอเข้าฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนเมษายนถึงมิถุนายน จะเป็นช่วงที่หิ่งห้อยอยู่ที่ต่ำ เกาะกลุ่มตามต้นไม้บริเวณริมน้ำ โดยเฉพาะต้นไม้ที่น้ำท่วมถึงประจำ ซึ่งมดจะอยู่ไม่ได้ หิ่งห้อยจะลงจับไม้ต้นนั้นเป็นประจำ

หิ่งห้อยจะออกหากินในเวลากลางคืน โดยตัวผู้จะชอบบินวนตามพุ่มไม้ ส่วนตัวเมียจะเกาะนิ่งๆ ตามใบไม้ การกะพริบแสงของหิ่งห้อยในเวลากลางคืน เป็นการสื่อสารกับเพศตรงข้ามหรือเป็นการหาคู่ผสมพันธุ์

น้ำขึ้นน้ำลง

น้ำขึ้นน้ำลง มีความสำคัญต่อสังคมพืชในป่าชายเลนและการทำมาหากินในป่าชายเลนด้วย ชาวบ้านมักจะรู้เวลาหรือช่วงเวลาน้ำขึ้นน้ำลงจากการดูดวงจันทร์ข้างขึ้นข้างแรม แม้จะไม่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ได้ชัดเจนก็ตาม นอกจากนั้น ยังเชื่อในสัญญาณของสัตว์บางชนิด อย่างเช่น การร้องของนกกะปูดเมื่อเวลาน้ำขึ้นหรือน้ำลง ชาวบ้านยืนยันว่ามีความแม่นยำสูง

การขึ้นลงของน้ำทะเลมีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ บริเวณฝั่งทะเลอันดามัน จะมีน้ำขึ้นน้ำลงสูงสุด วันละ 2 ครั้ง ส่วนบริเวณอ่าวไทย น้ำจะขึ้นลงสูงสุดวันละ 1 ครั้ง ในระหว่างนั้นอาจมีการขึ้นๆ ลงๆ แตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลาและแต่ละฤดูกาล โดยแต่ละท้องถิ่นจะมีช่วงเวลาน้ำขึ้นลงในแต่ละวันแตกต่างกันไปด้วย

คนชุมชนลีเล็ดต่างยืนยันว่ามีน้ำขึ้นน้ำลงวันละครั้ง **น้ำก่อ**เป็นลักษณะที่น้ำขึ้นน้ำลงในวันเดียวกันมีระดับต่างกันมาก โดยจะเริ่มช่วงขึ้นหรือแรม 8-9 ค่ำ ส่วน**น้ำตาย** มีลักษณะน้ำนิ่งๆ เนื่องจากน้ำขึ้นและลงไม่มากนัก ระดับของน้ำขึ้นและน้ำลง ยังได้รับอิทธิพลจากลมและมรสุมด้วย

การเรียกชื่อเฉพาะถิ่นในการเรียกลักษณะน้ำขึ้นน้ำลง อย่างเช่น เมื่อเกิดน้ำใหญ่ช่วงกลางคืน จะเรียกว่า **น้ำกลางคืน** ซึ่งเกิดตั้งแต่เดือนเมษายนถึงกรกฎาคม และเรียก **น้ำกลางวัน** ในช่วงที่มีน้ำน้อยเกิดในหน้าแล้งเดือนมกราคมถึงมีนาคม ส่วนช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากน้ำทะเลหนุน ช่วงเดือนตุลาคมถึงธันวาคมซึ่งเป็นฤดูฝน จะเรียก **หน้าน้ำ**

ชาวบ้านยังใช้ความรู้เรื่องน้ำขึ้นน้ำลงนี้ ในการวางแผนทำการประมงในแต่ละฤดูกาล โดยเฉพาะช่วงแรกๆ ของน้ำเกิด พบว่ามีสัตว์น้ำชุกชุมกว่าช่วงอื่นๆ เหมาะกับการประมงพื้นบ้านในคลองต่างๆ ในป่าชายเลน โดยชาวบ้านนิยมออกทะเล ในช่วงคืนข้างแรม เพราะจะได้สัตว์ขนาดใหญ่ โตเต็มที่ และปริมาณเยอะ

การขึ้นลงของน้ำทะเล ไม่มีผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวประมงพื้นบ้านที่ลิเล็ดมากนัก เนื่องจากการทำประมงพื้นบ้านหลากหลายรูปแบบ จึงสามารถปรับตัวไปตามการขึ้นลงของน้ำได้เป็นอย่างดี

3. การฟื้นฟูและรักษาป่าชายเลน

ชุมชนเรียนรู้วิธีในการฟื้นฟูและรักษาป่าชายเลน ไปพร้อมๆ กับการสร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญและร่วมมือกันจัดการป่าชายเลน เพื่อให้มีความสมบูรณ์และเอื้อประโยชน์แก่ชุมชนได้ต่อไป

การปลูกเสริมและตัดตางป่าชายเลน

ชุมชนทราบดีว่าการฟื้นฟูป่าชายเลนไม่จำเป็นต้องปลูกป่า เพราะเพียงแต่รักษาไว้ไม่ให้ถูกบุกรุกทำลาย ป่าชายเลนก็จะฟื้นตัวเองตามธรรมชาติ แต่ที่มีการปลูกป่าเพราะต้องการดึงดูดคนมาทำกิจกรรม สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ เพื่อการช่วยดูแลรักษากันต่อไป อาจกล่าวได้ว่า

ต้องการปลูกคนมากกว่าปลูกป่า ชุมชนลีเล็ด จึงมีการจัดกิจกรรมปลูกป่าเพื่ออนุรักษ์และปลูกฝังจิตสำนึกแก่เยาวชน ในโอกาสวันสำคัญๆ

อย่างไรก็ตาม การเพิ่มปริมาณต้นจากก็มีขึ้นบ้าง เนื่องจากชาวลีเล็ดตระหนักดีว่าจากเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของชุมชน นอกจากนี้ จากที่ขึ้นอยู่ริมคลองหรือริมตลิ่งยังช่วยป้องกันตลิ่งพังจากแรงของคลื่นและลมได้ ดังนั้น เมื่อพบเห็นลูกจากตกอยู่ ก็จะนำมาเสียบปลูกไว้เสมอ

บางครั้งก็ทำการเพาะกล้าจาก โดยนำลูกจากแก่ๆ มาเพาะไว้ 10 วัน รอให้ผลิใบอ่อน ความยาวประมาณ 1 นิ้ว แล้วค่อยเอาไปปลูกในบริเวณดินเลนอ่อน ในช่วงน้ำลง โดยปักให้ลูกจากจมในเลนประมาณ 2 ใน 3 ส่วนบนและหน่อจากให้โผล่พ้นดินเลนขึ้นมา

ส่วนการตัดสาขาก จาก เป็นวิธีการที่เคยใช้สำหรับแปลงป่าชายเลนสัมปทานในอดีต และแปลงสวนป่าต่างๆ ในปัจจุบัน มีวัตถุประสงค์เพื่อเร่งการเจริญเติบโตของต้นไม้ และเพิ่มปริมาณเนื้อไม้ที่จะนำไม้ทั้งลำต้นและกิ่งมาใช้ประโยชน์

“ตัดได้เฉพาะกิ่ง ชาวประมงสามารถตัดไม้บริเวณ
หนาแน่นไปทำหรีได้ แต่อย่าตัดใต้น้ำ เพราะมันจะตาย
การตัดกิ่งจะทำให้มันแตกกิ่งใหม่เป็นหลายกิ่ง จึงทำให้มีใช้
อยู่ตลอด”

กรณีปลาลำพูกัดใหม่ที่ลี้เล็ด เป็นปลาเกิดตามธรรมชาติและขยายไปตามดินเลนที่งอกออกไปเรื่อยๆ ชุมชนจำเป็นต้องมีการตัดสางเนื่องจากมีความต้องการใช้ไม้ลำพูในการทำ “หรีา” ซึ่งเป็นเครื่องมือประมงพื้นบ้าน โดยที่กฎระเบียบป่าชายเลนของลี้เล็ดมิได้ห้ามเอาไว้ ดังนั้นเมื่อเห็นว่ามีจำนวนลำพูเกิดใหม่หนาแน่นมากเกินไป จะทำการตัดสางและถอนต้นเล็กออกไป

การตัดกิ่งลำพูจะต้องสูงกว่าระดับน้ำ เพื่อไม่ให้ต้นไม้ตายและสามารถแตกกิ่งใหม่ โดยชุมชนเห็นว่าไม่ควรตัดบริเวณริมคลองที่เป็นเส้นทางท่องเที่ยว เพราะจะทำให้เสียทัศนียภาพและภาพลักษณ์ของชุมชนแก่นักท่องเที่ยว

การเฝ้าระวังป่าชายเลน

รูปแบบการบุกรุกทำลายป่าชายเลนในอดีตกับปัจจุบันมีความแตกต่างกัน ที่ลี้เล็ดยังพบการบุกรุกป่าชายเลนในลักษณะการทำนาเกลือ การลักลอบตัดไม้ การทำประมงด้วยเครื่องมือทำลายล้าง อยู่บ้าง

ชุมชนลี้เล็ดไม่เคยมีการลาดตระเวนและเฝ้าระวังที่เป็นแบบแผนชัดเจน แต่ได้มีการขอความร่วมมือจากคนที่ตัดกิ่งลำพูบริเวณปากน้ำ และผู้ที่หากินในป่าชายเลน คอยเป็นหูเป็นตา หากเห็นมีการตัดไม้ ก็จะเข้าไปถามและคุย เพื่อแนะนำไม่ให้โค่นต้นลำพูแต่สามารถตัดกิ่งไปใช้ได้

“ไม่มีกลุ่มที่ทำหน้าที่โดยตรงในการเฝ้าระวังป่าชายเลนที่ลีเล็ด
เพราะชุมชนได้ร่วมกันสอดส่องดูแลกันอยู่แล้ว”

นอกจากนี้ กลุ่มท่องเที่ยวที่ชุมชนบ้านลีเล็ด มักจะทำหน้าที่ลาดตระเวนไปพร้อมๆ กับ การนำนักท่องเที่ยวล่องเรือชมป่าชายเลน ซึ่งจะสอดส่องดูแลเพื่อป้องกันการทำลายป่าชายเลน ด้วยทุกครั้ง จึงลดการทำลายป่าชายเลนของคนบางกลุ่มไปได้ รวมทั้งมีการจัดทำแนวเขต ป้องกันการใช้เครื่องมือประมงทำลายล้าง จำพวกอวนลาก อวนรุน มิให้ล้วงล้าเข้ามา

การกำหนดเขตและกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ป่าชายเลน

ชุมชนลีเล็ดไม่ได้มีการแบ่งเขตการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน แต่ได้กำหนดให้พื้นป่า ชายเลนชุมชน (ทั้งป่าดั้งเดิมและป่าใหม่) ทั้ง 7,800 ไร่ เป็นเขตอนุรักษ์ โดยมีการกำหนด กฎระเบียบและจัดตั้งคณะกรรมการระดับตำบลขึ้นมากำกับดูแล ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนของ ทั้ง 8 หมู่บ้านๆ ละ 3 คน

- ป่าทั้งหมดทั้งป่าเก่าและป่าอกใหม่ ถือเป็นเขตอนุรักษ์ หากต้องการใช้ไม้ จะต้องขออนุญาตจากคณะกรรมการตำบล ซึ่งต้องผ่านตัวแทนของหมู่บ้าน ก่อน
- ยกเว้นการตัดกิ่งไม้ในเขตลำพุดั้งเดิมมาทำเครื่องมือประมง
- ห้ามนำไม้ไปใช้เพื่อการค้า
- หลังได้รับการอนุญาต ต้องปลูกทดแทน 5 เท่า และดูแลรักษาจนกว่าจะรอด
- หากพบการกระทำผิด คณะกรรมการจะเรียกมาตักเตือนก่อน หรือส่งไปดำเนินการตามกฎหมาย

4. การใช้ประโยชน์ป่าชายเลน

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชน ส่วนใหญ่เป็นการใช้ประโยชน์จากพืชในป่าชายเลน ทั้งที่ใช้เป็นสมุนไพรเพื่อรักษาอาการเจ็บปวดต่างๆ ใช้เป็นอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือน และเป็นแหล่งวัตถุดิบในการทำผลิตภัณฑ์ชุมชนต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนเพื่อการเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงเป็นแหล่งประมงพื้นบ้าน

ประโยชน์ของจาก

จากเป็นพืชที่สามารถใช้ประโยชน์ได้หลากหลาย ชุมชนได้เล็ดได้ฟังฟังและใช้ประโยชน์ของจาก เพื่อดำรงชีวิตมานาน จนสร้างรายได้หลักให้กับบางครอบครัวอย่างเป็นกอบเป็นกำ การที่ชุมชนได้เล็ดสามารถใช้ประโยชน์ป่าจากได้อย่างยั่งยืน เพราะอาศัยการจัดการที่เป็นระบบที่ชุมชนได้สั่งสมและสืบทอดกันมา

“แปลงใช้ตัดยอดจาก จะใช้เพื่อตัดยอดเพียงอย่างเดียว ไม่
ตัดทาง ส่วนแปลงที่ใช้ตัดทาง ก็จะไม่ใช้ตัดยอด เพราะหา
ตัดทั้งยอดและทางต้นจากจะตาย”

ชุมชนลีเล็ด ส่วนใหญ่มีการใช้
ประโยชน์จาก “ยอดจาก” และ “ทางจาก”
เป็นหลัก โดยจะหมุนเวียนกันไปในรอบปี
ซึ่งชาวลีเล็ดมีระบบการดูแลป่าจากโดยคน
ที่ใช้ประโยชน์ คือ ใครที่เข้าไปตัดจากใน
พื้นที่ตรงไหนก็จะดูแลพื้นที่ตรงนั้น ไม่รุกร้า
ไปตัดในพื้นที่ ที่คนอื่นตัดอยู่หรือดูแลอยู่
ทำให้คนที่ดูแลพื้นที่ทราบเกี่ยวกับ วัฏจักร
การเจริญเติบโตของต้นจากในพื้นที่ตัวเอง
และสามารถคำนวณช่วงในการตัดจากได้
อย่างเป็นระบบ โดยจะแบ่งพื้นที่ออกเป็น
แปลงๆ ว่าเป็นแปลงตัดยอด หรือเป็นแปลง
ตัดทาง ซึ่งในแปลงหนึ่งจะไม่ตัดทั้งยอดและทาง เพราะจะทำให้ต้นจากตายได้

วิธีการตัดจากทำมวนยาสูบ

การตัด “ทางจาก” เพื่อทำใบมวนยาสูบ จะตัดตั้งแต่ทางที่ 4 นับจากยอดลงไปเท่านั้น
เพื่อให้ต้นจากใช้ใบในการสังเคราะห์แสง ซึ่งหากตัดโดยเหลือไว้เพียง 1 ทางหรือเฉพาะยอด ต้น
จากจะหยุดการเจริญเติบโต หรือเติบโตช้า ทำให้ต้นจากที่เกิดใหม่มีขนาดเล็กลง ใช้ประโยชน์
ไม่ได้ หรือใช้ได้ไม่ดี ได้ต้นจากที่ด้อยคุณภาพ ซึ่งชาวลีเล็ดจะรัก หวงแหนต้นจาก ดูแลอย่างดี

วิธีการตัดจากเพื่อเย็บตับจาก

การ “ตัดยอดจาก” เพื่อเย็บตับจาก จะตัดเฉพาะยอดที่โตเต็มที่ ซึ่งสังเกตจากโคน
ยอดจากมีสีเขียว (หากเป็นสีเหลืองแสดงว่ายังอ่อน) หรือความสูงของยอดเท่ากับทางรองยอด
ซึ่งเป็นทางที่ 2 หรือโคนยอดจากเริ่มเล็กลงแล้ว โดยคนตัดยอดจะต้องดูว่าตอยอดจากสูงพ้นน้ำ

ไม่ต่ำกว่าระดับน้ำ น้ำท่วมไม่ถึง เพราะถ้ายอดจากจมอยู่ใต้น้ำ ต้นจากจะตาย เพราะเน่าเปื่อย
 ไปก่อนที่จะยอดใหม่จะขึ้นมา และโดยทั่วไปจะนิยมตัดยอดเว้นยอด คือ เมื่อตัดยอดที่หนึ่งไปแล้ว
 ยอดใหม่ที่ขึ้นมา เป็นยอดที่ 2 จะไม่ตัดให้เติบโตเป็นทางจาก เพื่อให้เป็นใบที่สังเคราะห์อาหาร
 ให้ต้นจากเจริญเติบโตต่อไป ไม่หยุดชะงักการเจริญเติบโต หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ทอด” และมี
 ยอดโตเท่าเดิม หลังจากนั้นยอดที่ 3 จะขึ้นมา เมื่อยอดนี้ได้ขนาดจึงตัดไปใช้ โดยในช่วงหน้าฝน
 ยอดจากมีการเจริญเติบโตได้ดีกว่าในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งสามารถตัด 2 ยอดเว้น 1 ยอดได้

การใช้ประโยชน์อื่นๆ สรุปได้ดังนี้

<u>ประโยชน์</u>	<u>ส่วนที่ใช้</u>	<u>วิธีการทำ</u>
▪ การทำใบมวนยาสูบ	ยอดจาก	ใช้ยอดจากที่ยังอ่อนมาตัดปลาย ลอกส่วนที่อ่อนที่สุดด้านละ 4 เส้น นำไปตากแดดให้แห้ง ตัดเป็นชิ้นๆ นำไปมวนกับยาสูบ
▪ การเย็บตับจาก	ใบจาก	ใช้ตับไม้ไผ่ผ่าเป็นอันเล็กๆ แล้วนำหวายลิงผ่าเป็นเชือกเล็กๆ เพื่อมาเย็บ ตัดเอาใบจากที่แก่จัด เอาเฉพาะส่วนใบ ช้อนกัน 2 – 3 ใบ มาเย็บเป็นพับ

<u>ประโยชน์</u>	<u>ส่วนที่ใช้</u>	<u>วิธีการทำ</u>
▪ ก้านฝาบ้าน	ทางจาก	นำทางเก่าๆ มาตัดหัวและหางออก ฉีกออกเป็น 2 ซีก แล้วนำมาขัดลายสลับกัน จะมีอายุใช้งานได้นาน 6-7 ปี
▪ การห่อขนมจาก	ทางจาก	ตัดเอาใบจากที่มีขนาดกลางไม่แก่ และไม่อ่อนเกินไป มาซ้อนกันสองใบ นำก้านใบที่แก่มาเหลาเป็นเข็มเพื่อเย็บให้ใบจากทั้งสองใบติดกัน เพื่อลองรับแบ่งที่จะทำขนม
▪ การใช้ทางจากหักเงี่ยงปลา	ทางจาก	ตัดทางจากส่วนที่เป็นโปงมาใช้เสียบตรงเงี่ยงปลาเพื่อหักเงี่ยงปลาที่มีพิษออก
▪ การทำเครื่องมือประมงพื้นบ้าน (ซ้อนปึก)	ทางจาก	เลือกตัดเฉพาะทางจากแก่ และเป็นทางที่ 4 จากยอดลงไป ตัดทางจากตรงบริเวณเหนือกาบนำไปใช้เป็นหลักของซ้อนปึก ซึ่งเป็นเครื่องมือประมงพื้นบ้านที่ใช้ซ้อนกึ่งเคย

การจัดแหล่งเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

เมื่อป่าชายเลนได้รับการฟื้นฟูและจัดการในระดับที่น่าพอใจแล้ว อาทิ ป่ามีความสมบูรณ์มากขึ้น ปริมาณสัตว์น้ำเพิ่มขึ้น พืชและสัตว์หายากบางชนิดกลับมา ชุมชนก็เกิดภาคภูมิใจ ยิ่งได้รับการยกย่องหรือยอมรับ ก็ยังมีความกระตือรือร้นในการต่อยอดกิจกรรมให้มากยิ่งขึ้น ป่าชายเลนชุมชนลีเล็ด จึงเป็นมากกว่าแหล่งทรัพยากรสำหรับการทำมาหากินเช่นในอดีต เพราะมีโอกาสพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ สำหรับคนในชุมชนและบุคคลภายนอก ที่มักจะแวะเวียนมาซักถามว่าจัดการได้อย่างไร

การพัฒนาป่าชายเลนชุมชนลีเล็ดเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยมีหน่วยงานภายนอกเข้ามากระตุ้น เป็นพี่เลี้ยง จัดอบรม คอยให้คำแนะนำ จัดไปศึกษาดูงาน แล้วค่อยคุยกันว่าจะจัดการอย่างไร จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นการนำองค์ความรู้ภายนอกมาผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

“ตอนแรกๆ ไม่เชื่อว่าจะมีคนมาเที่ยวบ้านเรา เพราะเรา
อยู่ที่นี่ เราคิดว่าไม่มีอะไรน่าสนใจ มีแต่คลอง สวนมะพร้าว
และป่าชายเลน หากไม่ทดลองทำจริงก็คงไม่มีวันนี้”

การเริ่มคุยกันและการสืบค้นประวัติศาสตร์ชุมชน รวบรวมข้อมูลของชุมชน คัดเลือกจุด
ท่องเที่ยวที่น่าสนใจ อันมีความสำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน แล้วทดลองจัด ทำให้
รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเริ่มชัดเจนขึ้น ต่อมาการนำเที่ยวจริง แล้วทำการประเมินผลและ
สรุปผล สรุปรูปแบบที่เหมาะสมกับชุมชน

การกำหนดเส้นทางและจุดท่องเที่ยว มีเป้าหมายเพื่อนำเที่ยวศึกษาธรรมชาติและชมวิถี
ชีวิตชุมชนชายฝั่งของลิเล็ด เน้นไปที่พื้นที่ป่าชายเลนเกิดใหม่ เพราะชาวลิเล็ดถือเป็นสิ่งที่ปลาบ
ปลื้ม ไม่มีในพื้นที่อื่นๆ ยังมีจุดน่าสนใจอื่นๆ ได้แก่

- แหล่งจุดที่มีประวัติศาสตร์
 - ปาลำพูเกิดใหม่
 - จุดชมหิ่งห้อย
 - การทำประมงพื้นบ้าน
 - การผลิตของชุมชน เช่น การทำใบจาก และกะปิที่ลิเล็ด
- เป็นต้น

เส้นทางส่วนใหญ่จะเดินทางโดยเรือ ผสมผสานกับการโดยสารรถยนต์ และการเดินเท้า ยังมีการจัดทำเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ ในป่าชายเลน ไว้เป็นช่วงๆ ในระยะแรกใช้ไม้เป็นวัสดุ แต่มีการชำรุด และมีค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษา การทำเส้นทางเดินในป่าชายเลนระยะหลัง จึงเปลี่ยนมาใช้ปูนซีเมนต์โดยเลือกทำในบริเวณหมู่ 4 ก่อน เนื่องจากมีศูนย์เรียนรู้อยู่แล้วเส้นทางเหล่านี้ ยังเป็นเส้นทางลาดตระเวนของชุมชนไปด้วย

การจัดกิจกรรม**โฮมเสตย์** ได้เป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นี้ไปด้วย เมื่อกลับจากดูงานที่ชุมชนคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช และชุมชนเกาะยาวน้อย จังหวัดพังงา กลุ่มแกนนำที่ลีเล็ดก็เริ่มก่อตัวขึ้น ปัจจุบันมีบ้านเข้าร่วมโครงการ 15 หลัง โดยต้องผ่านการเตรียมความพร้อมและการประเมินก่อน เน้นทั้งความสะอาด และความพร้อมของคนในครอบครัวนั้นๆ การจัดนักท่องเที่ยวนำเข้าพักบ้านแต่ละหลัง จะเวียนกันไป จำนวน 3-4 คน ต่อบ้าน

“ขนาดคนต่างชาติยังสนใจเข้ามาชม เราภาคภูมิใจใน
ทรัพยากรของเรา อยากปกป้องและดูแลต่อไป ”

บริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ดำเนินการโดย **กลุ่มลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์** ซึ่งมีที่ทำการกลุ่มฯ เป็นศูนย์ประสานงานและใช้เป็นสถานที่ประชุมและพบปะกัน กลุ่มฯ จะทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานกับนักท่องเที่ยว มีการเผยแพร่ข้อมูลผ่านเว็บไซต์ และเครือข่ายต่างๆ เน้นการให้ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนมีความภาคภูมิใจ นอกจากนี้ ยังทำหน้าที่ในการจัดการด้านงบประมาณ ยึดหลักกระจายรายได้ให้กับสมาชิกอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ทำให้สมาชิกมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่นั่นไม่สำคัญเท่ากับการที่ได้มีการโอกาสทำงานร่วมกันและช่วยกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นไปด้วย

รายได้จากการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวและโฮมสเตย์ จะเกิดขึ้นจากค่าประสานงาน ค่าอาหาร ค่าที่พัก ค่าเรื่อนำเที่ยว ค่ารถในชุมชน ค่าไกด์ และค่าบริการจุดศึกษาดูงาน กลุ่มฯ หักรายได้ 10% เข้าเป็นงบบริหารจัดการกลุ่มฯ และตอบแทนผู้ประสานงานในแต่ละครั้ง

กลุ่มนำเที่ยวได้กลายเป็นกลไกในการเฝ้าสอดส่องดูแลการบุกรุกป่าชายเลน ไปด้วย และเป็นกลไกในการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องต่างๆ ผู้นำท่องเที่ยว ตามความสนใจของแต่ละกลุ่ม ซึ่งผู้นำเที่ยวจะต้องเตรียมตัวล่วงหน้าเสมอ รวมทั้งมีการนำมาใช้ในการจัดการด้วย อย่างเช่น ความรู้เรื่องน้ำขึ้นน้ำลง ความรู้เรื่องพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ในป่าชายเลน และประสบการณ์การจัดการป่าชายเลนของชุมชน เป็นต้น

การจับสัตว์น้ำในบริเวณป่าชายเลน

การจับสัตว์น้ำในบริเวณป่าชายเลน ส่วนใหญ่เป็นการใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้าน ไปพร้อมๆ กับการสร้างที่อยู่อาศัยให้สัตว์น้ำ หรือ **บ้านปลา** สำหรับเครื่องมือประมงพื้นบ้านของชุมชนลีเล็ดที่สำคัญ ได้แก่ หร่ำ และซ็อนปึก

▪ กรำ

กรำ สร้างโดยการให้กิ่งไม้ ซึ่งส่วนใหญ่ใช้กิ่งลำพูในบริเวณป่าเกิดใหม่ ไปสุ่มรวมกัน โดยมีเสาหลัก 4 เสา คอยยึดไม่ให้ถูกพัดไปตามกระแสน้ำ กรำเป็นที่อยู่อาศัยชั่วคราวให้ปลา เข้าไปอยู่ มีอายุการใช้งาน 1 ปี เวลาจับปลาก็จะมีการถอดแหหรือใช้เครื่องมือประมงอื่นใน บริเวณรอบๆ กรำ

วิธีทำ

1. หาไม้หลัก 40 หลัก (เป็นต้นไม้) ได้กรำกว้าง 5x5 เมตร ลดขนาดลงจากเมื่อก่อน เพราะไม้หายากมากขึ้น
2. เลือกทำเล บริเวณริมร่องที่เป็นดินเลน ไม่ห่อมน้ำ ไม่ให้ไม้จมลงไปในดินเลน เพราะถ้า ไม้จมปลาจะไม่เข้าไปอยู่ ระดับน้ำต้องลึกพอสมควร คือเมื่อน้ำลงต่ำสุดแล้วต้องมีย่าน้ำอย่างน้อยต้องมี 1 ฟุต เพราะปลาจะได้อาศัยอยู่ไม่ออกไปข้างนอกหมด และปักหลักเป็นวงกลม
3. ตัดกิ่งไม้ลำพู ไม้แสมที่สามารถหาได้ง่ายในพื้นที่ และไม้ลำพูมีน้ำหนักจมน้ำดี ส่วน ไม้แสมกิ่งไม่ค่อยหักเพราะไม่มีข้อ ประมาณ 2 ลำเรือ ทิ้งไว้ให้ใบหล่น 1 อาทิตย์ จึง ใช้เรือบรรทุกไปโยนลงในหลักวงกลมให้สูงประมาณ 1 เมตร ให้แน่นดี เพราะถ้าทิ้งไม้ บางๆ ปลาไม่ค่อยอยู่
4. ปักหลักครอบ กันไม่ให้กิ่งไม้ลอยหายไป

ทิ้งไว้ประมาณ 3- 4 เดือน ปลาจึงเข้าไปอาศัยให้เราจับได้ในเวลาน้ำลงแห้ง โดยใช้ไม้ (เปลือกไม้ไผ่) มาล้อมรอบห่อ แล้วรื้อไม้ออกไปครึ่งหนึ่ง แล้วดันเปลือกเข้ามาเรื่อยๆ จนมีขนาดคนเข้าไปอยู่ข้างในได้ 2 คน แล้วใช้สวิงตักปลาขึ้นมา ปลาที่ได้ส่วนใหญ่เป็นปลาดุกทะเล

▪ ซ้อนปีก

ซ้อนปีกเป็นเครื่องมือดักจับกุ้งเคย ทำโดยใช้ทางจากเป็นส่วนประกอบหลัก อายุการใช้งานประมาณ 6 เดือน ปักปีละ 1 ครั้ง ช่วงเดือนเมษายน-กันยายน เพราะเป็นช่วงลมบก กุ้งเคยจะหันหน้าสู่ลมเข้าหาฝั่ง

วิธีทำ

1. ปักหลักแนว ใช้ไม้ต่อ หรือลำพู ในบริเวณน้ำไหลคล่อง ต้องดูทิศทางน้ำไหลเวลาน้ำลง ว่าไหลไปทางไหน เวลาปักต้องหันท้ายไปตามน้ำ น้ำจะได้ไหลคล่อง ยิ่งห่างจากชายป่า น้ำไหลพุ่งดี ถ้าห่างเกินไปไม่มีกุ้ง ห่างชายฝั่งประมาณ 2 กม. ต้องเป็นพื้นที่ที่น้ำต้องแห้งขาด กุ้งถึงจะลงไปในถุ ความยาวประมาณ 5 เส้นต่อ 1 ขา
2. ตัดทางจากจากริมคลอง เฉพาะทางแก่ (ทางที่ 4) ประมาณ 3,000 ทาง (ถ้าใช้ทางอ่อนจะพับ เสีย เมื่อถูกแดด อายุการใช้งานน้อยกว่าทางแก่) กองไว้ 1 คืน ไม่ให้ใบจากแห้ง ใบจากที่นำมาใช้ต้องสด ยิ่งสดเท่าไรยิ่งดี

3. นำทางจากไปปักตามแนวให้ลึกที่สุดเท่าที่จะสามารถปักได้ห่างกันประมาณทางละ 1 คืบ
4. ตัดปลายยอดให้ได้ขนาดประมาณ 1.20 เมตร ถ้าเก็บไว้ทั้งทางยาว หรือให้สูงเกินไป เมื่อลมพัดจะทำให้ล้ม นำใบที่ตัดจากปลายลงมาปักแซมบริเวณขาซ้อนด้านใน (จะมีช่องว่างระหว่างทางจากแต่ละทาง) ให้แน่นหนาไม่ให้น้ำรั่วไหลออกไปได้
5. นำถุงอวนมาผูกบริเวณหางซ้อนเพื่อรับกุ้งเคย
6. ตอนเข้าไปเก็บกุ้งเคยกลับบ้าน

▪ เครื่องมือประมงพื้นบ้านอื่นๆ

กระบอก	ทำด้วยลำไม้ไผ่ ยาวประมาณ 1.5 – 2 เมตร เจาะข้อด้านในออกใช้ จมในคลอง ทะเล ส่วนใหญ่จับปลาตุก ปลาแซย
ไซขังปลา	ใช้ไม้ไผ่เป็นซี่ๆ ต่อเป็นกรงสี่เหลี่ยม ไซขังปลาตุก
ลอบใหญ่	โครงไม้ หุ้มด้วยอวน ใช้ถุงเหยื่อจมในทะเล จับปลาตุก ปลากระพง ปลาซีเก
ลอบปูทะเล	โครงทำด้วยลวด หุ้มด้วยอวน ใช้ถุงเหยื่อ จมในคลองหรือทะเล ใช้ จับปูดำ ปูทะเล
ไซหับปู	โครงทำด้วยลวด หุ้มด้วยอวน ใช้ถุงเหยื่อ จมในคลองหรือทะเล ใช้ จับปู

ไซหับกึ่ง	โครงทำด้วยลวด หุ้มด้วยอวน ใช้ถุงเหยื่อ จมในคลองหรือทะเล ใช้จับกุ้งกุลาดำ กุ้งแชบ๊วย
เบ็ดกึ่ง	ใช้เชือกเอ็นผูกเบ็ด ด้ามทำด้วยไม้ยาว 1 เมตร ใช้ตกในคลองหรือทะเล ใช้จับกุ้ง
ตะขอเกี่ยวปู	ตะขอทำด้วยลวดงอปลาย ด้ามทำด้วยไม้ยาว 40 – 50 ซม. ใช้เกี่ยวปูที่อยู่ในรู ปูทะเล ปูดำ
เซงเลง	ทำด้วยลำไม้ไผ่ผ่าเป็นซี่ ๆ ใช้ไม้ไผ่อันเล็ก ๆ ชัดตามขวาง ใช้จมนในคลอง ทะเล จะได้กุ้ง ปลาตุก ปู
กระดานถีบ	ทำด้วยแผ่นไม้เพื่อทุ่นแรงในการเดินหาสัตว์น้ำบริเวณดินโคลน คนขึ้นไปนั่งบนแผ่นไม้ แล้วใช้เท้าข้างหนึ่งถีบเพื่อให้กระดานเคลื่อนไปข้างหน้า ใช้จับปูดำ ปูขาว และหอยต่างๆ

“ประมงพื้นบ้าน เป็นการทำแบบพอเพียง คนอยู่ได้
ทรัพยากรอยู่รอด ไม่เหมือนประมงพาณิชย์ คิดแต่จะเอาให้มาก
ใครมีทุนก็กอบโกย ไม่คิดถึงคนอื่น”

▪ กะปิลีเล็ด

กะปิ เป็นการแปรรูปสัตว์น้ำที่จับหาได้ในบริเวณป่าชายเลน ส่วนใหญ่ใช้หัวมันตัวเล็ก เลือกขยะออก ล้างให้สะอาดพักให้สะเด็ดน้ำ แล้วนำไปตากแดดประมาณ 1 ชั่วโมง หลังจากนั้น นำมาคลุกเกลือแล้วนำไปบดหยาบ 1 ครั้ง หมักทิ้งไว้ 1 คืน เอาไปตากแดดให้แห้ง ตำละเอียด แล้วอัดใส่ถังให้แน่นคลุมด้วยพลาสติกทิ้งไว้ ประมาณ 15 – 30 วัน นำออกมากินได้

น้ำที่ไหลออกมาในช่วงหมัก สามารถนำไปเคี่ยวไฟอ่อนๆ ใส่ อ้อย หอม กระเทียมลงไป กรองเอาเฉพาะน้ำใส ๆ ใช้กินแทนน้ำปลาได้

5. การพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชน เพื่อการจัดการป่าชายเลน

การริเริ่มและพัฒนา

การจัดการป่าชายเลนในตำบลลีเล็ดริเริ่มโดยกลุ่มแกนนำในชุมชน เพื่อปกป้องทรัพยากรป่าชายเลนไม่ให้ถูกทำลาย เพราะเล็งเห็นความสำคัญต่อชีวิต ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ประกอบกับได้มีโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติเข้ามาในพื้นที่ โดยการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) ในปี 2535 ซึ่งพยายามที่จะเข้ามาถางป่าจากตามธรรมชาติ เพื่อปลูกโกงกาง

จึงมีชาวบ้านหมู่ 2 บ้านคลองราง จำนวน 5 คน ได้รวมตัวกันและระดมความร่วมมือจากเครือข่ายต่างๆ รวมได้ 25 ชุมชน แสดงการต่อต้าน โดยเริ่มจากการพูดคุยก่อนเพื่อขอร้องไม่ให้ถางป่าจาก เพราะเห็นประโยชน์ว่าป่าจากเป็นแนวป้องกันคลื่นลม น้ำใหญ่ คลื่นแรง ชาวบ้านอยู่ไม่ได้ ป่าจากเป็นเศรษฐกิจของชุมชน ตอนที่อยู่ทะเลไม่ได้ ในเดือน 11-12 ชาวบ้าน จะได้ทำดีบจากขาย

อีก 10 ปี ต่อมา เมื่อแกนนำในขณะนั้น คือ คุณสุชาติ มากมี ได้มีโอกาสรับคัดเลือกเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ของหมู่ 2 จึงพยายามขยายแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่าให้กับประชาชนในหมู่บ้านเองและระดับตำบล มีการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐจัดกิจกรรมการรณรงค์และอบรมอาสาสมัครพิทักษ์สัตว์น้ำ ทำให้ได้รับความร่วมมือจากประชาชนมากขึ้น ต่อมาเมื่อโครงการป่า-ทะเลเพื่อชีวิต ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาให้คำแนะนำและสร้างการเรียนรู้ให้กับกลุ่มแกนนำ

นับเป็นโอกาสดี เมื่อโครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง (CHARM) ของกรมประมง เข้ามาสนับสนุนการดำเนินกิจกรรม และเชื่อมต่อกันเป็นเครือข่ายรอบอ่าวบ้านดอน นอกจากนี้ โครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ (REST) ได้เข้ามามีบทบาทสนับสนุนการจัดการท่องเที่ยว สร้างการเรียนรู้และพัฒนาผู้นำ เกิดเป็น **กลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์** ในปี 2548 ปัจจุบันมีสมาชิก 35 คน ทั้งหมด 8 หมู่บ้าน ในตำบลลีเล็ด

การดำเนินงานของกลุ่มฯ มีสภาพที่ปรึกษาโครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งตำบลลีเล็ด เป็นที่ปรึกษา ซึ่งประกอบด้วยผู้นำจาก 4 ภาคส่วน คือ องค์กรด้านการปกครอง (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต.) องค์กรด้านเศรษฐกิจ (กลุ่มอาชีพต่างๆ) องค์กรด้านสังคม (ตัวแทนองค์กรชุมชน ฝ่ายรักษาความปลอดภัย และสาธารณสุข) และองค์กรด้านวัฒนธรรม

การดำเนินงานของกลุ่มฯ เน้นการพัฒนาให้ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ควบคู่ไปกับการสร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในชุมชน สนับสนุนการพัฒนากลุ่มอาชีพเสริมที่หลากหลาย เพื่อให้ยังคงวิถีชีวิตในการประกอบอาชีพทำมาหากินที่สอดคล้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อาจกล่าวได้ว่า การท่องเที่ยวเป็นเพียงเครื่องมือในการส่งเสริมให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น และพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง มิได้จัดการท่องเที่ยวเพื่อการสร้างรายได้เพียงอย่างเดียว

<u>ปัจจัยภายนอก</u>	<u>ช่วงปี พ.ศ.</u>	<u>ปัจจัยภายในและพัฒนาการ</u>
มีการถางป่าธรรมชาติเพื่อปลูก ป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ	2535-2544	แกนนำหมู่ 2 รวมตัวกัน และร่วมกับ แกนนำจากหมู่บ้านอื่น ไปเจรจาเพื่อ รักษาป่าชายเลนตามธรรมชาติไว้ให้ ชุมชนได้ใช้ประโยชน์
หน่วยงานรัฐจัดอบรมอาสาสมัคร พิทักษ์สัตว์น้ำ องค์พัฒนาเอกชน โครงการ CHARM และ REST เข้ามาสนับสนุน	2545-2546	แกนนำได้รับคัดเลือกเป็นสมาชิก อบต. ขยายแนวคิดและความร่วมมือ ในระดับต่างๆ ได้มากขึ้น
หน่วยงานภายนอกสนับสนุน งบประมาณ วิชาการ และเข้ามา พัฒนาการเรียนรู้	2547-2549	จัดตั้งกลุ่มฯ และคณะกรรมการดูแล ป่าชายเลนระดับตำบล มีการเรียนรู้ และเชื่อมต่อกับเครือข่ายอื่น จัด กิจกรรมอนุรักษ์ต่อเนื่อง
มีงานศึกษาวิจัยชุมชน และมีชุมชนอื่นได้เข้ามาเรียนรู้ และศึกษาดูงาน	2550- ปัจจุบัน	มีกิจกรรมร่วมกับเครือข่ายระดับตำบล และอ่าวบ้านดอน เชื่อมต่อแนวคิดกับ สถานศึกษา เยาวชน และแผนชุมชน

แม้เพียง 4 หมู่บ้านในตำบลลิเล็ดที่มีป่าชายเลน แต่อีก 4 หมู่บ้าน ก็ยังคงพึ่งพิงผลผลิตจากป่าชายเลน และกิจกรรมชุมชนก็ได้ส่งผลกระทบต่อบ้านป่าชายเลนด้วย ดังนั้น ในปี 2549 จึงได้มีการก่อตั้ง **คณะกรรมการดูแลป่าชายเลนตำบลลิเล็ด** โดยมีผู้แทนจากทั้ง 8 หมู่บ้านๆ ละ 3 คน เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ มีกำนันตำบลลิเล็ด เป็นประธาน ทำหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าชายเลน พิจารณาการเข้าใช้บริเวณป่าชายเลน โดยผู้ขอใช้จะต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการระดับหมู่บ้านก่อน จึงจะส่งเรื่องมาให้คณะกรรมการระดับตำบลพิจารณา นอกจากนี้ คณะกรรมการระดับตำบลยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างความร่วมมือระหว่างหมู่บ้าน และแก้ไขปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรป่าชายเลนของแต่ละหมู่บ้าน

กลุ่มฯ ได้เชื่อมต่อกับสถานศึกษาในชุมชนพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และมีแผนการทำงานไปที่เด็กและเยาวชนทั้งในและนอกโรงเรียน อาทิ สภาเด็กและเยาวชนตำบลลิเล็ด นอกจากนี้ยังต้องการให้ทุกชุมชนมีการจัดทำแผนชุมชน แล้วนำกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชายเลนเข้าสู่แผนชุมชนด้วยในอนาคต

การดำเนินงานของกลุ่มฯ ที่ผ่านมา มีรูปธรรมที่เกิดขึ้นคือ การจัดคณะกรรมการฯ ขึ้นมาดูแลป่าโดยตรง สามารถลดการใช้เครื่องมือประมงทำลายล้างในพื้นที่ไปได้ มีพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น สร้างรายได้เสริม เปลี่ยนรูปแบบสังคมแบบต่างคนต่างอยู่มาร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม ทำให้เกิดความใกล้ชิดมากขึ้น เกิดการพัฒนาคนจากการพูดคุย ปรึกษาหารือ และการศึกษาดูงานที่เห็นได้ชัดคือ คนทำงานเกิดความภาคภูมิใจ ซึ่งกลุ่มแกนนำบอกว่า นอกจากจะต้องทำด้วยใจรักแล้ว การที่เห็นความร่วมมือร่วมใจกัน ทำให้เกิดกำลังใจทำงานต่อ สิ่งที่ยังระวังคือ การทำงานเป็นกลุ่มจะต้องรับฟังความคิดเห็น และมีการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

สรุปแนวคิดและทิศทางที่สำคัญ คือ

- 1) ใช้กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากร
- 2) กระจายประโยชน์จากการจัดการทรัพยากรฯ อย่างเป็นธรรม
- 3) เชื่อมโยงการจัดการเชิงนิเวศระดับอำเภอ
- 4) อนุรักษ์ควบคู่ไปกับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน
- 5) เรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

บทเรียนที่สำคัญ

ในการพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชน มีประสบการณ์และบทเรียนที่สำคัญได้ดังนี้

- **การริเริ่ม** รวมตัวกันในชุมชนเล็ก เกิดจากแรงกดดันภายนอกที่อาจส่งผลกระทบต่อทรัพยากรชายฝั่งของชุมชน จนทำให้ชุมชนต้องคิดดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยมีกลุ่มคนในชุมชนผู้จุดประกายเป็นกลไกสำคัญที่ชักชวน กระตุ้น และให้ข้อมูล จนทำให้คนในชุมชนได้มีการปรึกษาหารือร่วมกัน จนพัฒนามาเป็นองค์กรชุมชน ใช้เวลากว่า 10 ปี
- **การระดมความร่วมมือ** ยังอาศัยการให้ข้อมูลแก่คนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง บังคับใช้กฎระเบียบที่ได้กำหนดขึ้นมาควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างเคร่งครัดเน้นการปลูกจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในชุมชน ให้ความสำคัญกับเยาวชน จัดกิจกรรมสม่ำเสมอและต่อเนื่อง กระจายบทบาทและความรับผิดชอบของคณะกรรมการ และเชื่อมโยงงานอนุรักษ์สู่งานพัฒนาชุมชน การออมทรัพย์ และการพัฒนาอาชีพ
- **การขยายผล** การจัดการป่าชายเลนได้ก่อให้เกิดประโยชน์ที่ชัดเจนมากขึ้น เป็นแรงจูงใจให้คนในชุมชนได้เข้ามาให้ความร่วมมือกัน ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานของรัฐมากขึ้นเรื่อยๆ จึงทำให้การประสานงานและการขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกเป็นไปได้ง่ายยิ่งขึ้น ซึ่งมีทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามาให้การสนับสนุนทั้งทางด้านงบประมาณ วิชาการ และการฝึกอบรม
- **การรักษาความยั่งยืน** หากองค์กรชุมชนสามารถจัดการป่าชายเลนให้เกิดประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม จะทำให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเพิ่มขึ้น ส่วนเงื่อนไขอื่นๆ ได้แก่ การพัฒนาผู้นำรุ่นใหม่ การสร้างเครือข่าย และการเชื่อมแผนการจัดการป่าชายเลน สู่แผนชุมชน และแผนพัฒนาท้องถิ่นตามลำดับ

นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยที่ท้าทายสำหรับการพัฒนาองค์กรชุมชน ได้แก่ การมีส่วนร่วมของคนรุ่นใหม่ที่ไม่ได้ทำอาชีพประมงและออกไปศึกษาต่อกนอกชุมชน นอกจากนี้ การบริหารจัดการองค์กรชุมชนเองก็จะมีคามซับซ้อนขึ้น จึงต้องการการสื่อสารข้อมูลที่ดี มีความโปร่งใส กระจายการรับประโยชน์ และต้องมีการตัดสินใจร่วมกันเสมอ

ชุมชนจึงมีความพยายามในการจัดตั้งสภาเยาวชน ซึ่งเพิ่งริเริ่มขึ้นในปี 2551 ใช้กระบวนการปรึกษาหารือกันโดยตรงไปตรงมา และมีการทบทวนการทำงานอยู่เสมอ

6. การมีส่วนร่วมและติดตาม การจัดการป่าชายเลนชุมชนลิเล็ด

สืบเนื่องจากการกั้นดูแลรักษาป่าชายเลนอย่างจริงจัง ทำให้ชาวบ้านลิเล็ดผู้ตอบสนองภาคส่วนใหญ่ ร้อยละ 68.2 เห็นว่าปัจจุบันป่าชายเลนที่ชุมชนลิเล็ดมีความอุดมสมบูรณ์ สวยงาม ไม่มีปัญหา ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งยังคงเป็นห่วงสถานการณ์การลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำ การทำนาเกลือที่อาจจะส่งผลกระทบต่อป่าชายเลน อย่างไรก็ตาม ผู้ตอบสนองภาคส่วนใหญ่ คิดเป็นร้อยละ 68.5 ได้รับรู้ว่ามีกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชายเลนในชุมชนและเกือบครึ่งหนึ่งของผู้ที่รับรู้ว่ามีกิจกรรมเคยเข้าร่วมทำกิจกรรมด้วย

ส่วนทัศนคติในด้านการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนในชุมชน ส่วนใหญ่เห็นว่าผู้นำชุมชน ผู้ใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน และสมาชิกคนอื่นๆ ในชุมชน ควรจะมีบทบาทในการดูแลและจัดการ มากกว่าหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชน ไม่เพียงเท่านั้นยังเห็นว่าตนเองมีบทบาทสำคัญในการจัดการทรัพยากร เพราะเป็นผู้ใช้และได้รับประโยชน์จากป่าชายเลน จึงรู้และเข้าใจวิธีการดูแล รักษา ใช้ประโยชน์ต้นจากอย่างยั่งยืนเป็นอย่างดี โดยร้อยละ 39.0 มั่นใจว่าชุมชนของตนเองมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนได้ แต่ก็พบว่าไม่ถึงร้อยละ 38.8 ที่ยังไม่แน่ใจว่าชุมชนจะสามารถจัดการทรัพยากรป่าชายเลนได้ด้วยตนเอง เนื่องจากเห็นว่าการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนต้องอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่าย

ข้อเสนอแนะในการจัดการป่าชายเลนและส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ควรพัฒนาต่อยอดจัดการป่าชายเลนเป็นแหล่งท่องเที่ยว แหล่งเรียนรู้ มีการปรับปรุงเส้นทางคมนาคมรอบพื้นที่ป่าและไม่ทิ้งขยะลงลำคลอง และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับป่าชายเลนแก่คนรุ่นหลัง ลูกหลาน และชุมชนอื่นๆ เช่น ชุมชนเมือง ให้มีความรู้และเข้าใจวิธีการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและวิธีการดูแลรักษา อนุรักษ์ป่าชายเลนและทรัพยากรมากขึ้น

ชุมชนลีเล็ดได้มีการวางแผนที่จะขยายผลและถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ไปสู่เยาวชน ทั้งในและนอกระบบโรงเรียน แม้ได้เคยมีการประสานงานกับโรงเรียนพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นไปแล้ว แต่ยังต้องการขยายผลไปสู่สภาเด็กและเยาวชนตำบลลีเล็ด

ส่วนการเชื่อมต่อกับงานพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น ต้องการให้การทำแผนชุมชนในทุกหมู่บ้าน เชื่อมต่อกับแผนพัฒนาท้องถิ่นและข้อบัญญัติท้องถิ่นในการบังคับใช้เพื่อดูแลจัดการ ป่าชายเลนให้มีความยั่งยืน

ทิศทางการพัฒนาชุมชน

แผนพัฒนาท้องถิ่นของตำบลลีเล็ด ประกอบด้วย 6 ยุทธศาสตร์หลัก คือ การพัฒนาในด้านโครงสร้างพื้นฐาน ด้านเศรษฐกิจ การส่งเสริมคุณภาพชีวิต การพัฒนาด้านการท่องเที่ยว การพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาด้านการบริหารจัดการที่ดี ส่วนใหญ่มุ่งเน้นที่การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เป็นระบบถนน และระบบประปา

ส่วนการพัฒนาที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น มีแนวทางการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว ในโครงการสนับสนุนกิจกรรมโฮมสเตย์ และโครงการก่อสร้างศาลาชมวิวพร้อมสะพานเดินเท้าและแนวทางการพัฒนาส่งเสริมบำบัดฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โครงการปักแนวเขตป่าชายเลน เพื่อป้องกันการทำลายป่าชายเลน และมีโครงการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ

ภาคผนวก

ตารางสรุปผลสำรวจความคิดเห็นชุมชนสีเขียว

ตารางที่ 1 ร้อยละของผู้ตอบสัมภาษณ์ จำแนกตามลักษณะทางประชากรและสังคม

ลักษณะ	ร้อยละ
เพศ	100.0
ชาย	53.2
หญิง	46.8
อายุ	100.0
17 - 29 ปี	6.3
30 - 39 ปี	21.0
40 - 49 ปี	34.6
50 - 59 ปี	23.3
60 ปีขึ้นไป	14.8
สถานภาพในครัวเรือน	100.0
หัวหน้าครัวเรือน	62.1
สามี/ภรรยา	28.9
บุตร	8.5
ผู้อาศัย หรืออื่นๆ	0.5
จำนวนสมาชิกของครัวเรือน	100.0
ต่ำกว่า 3 คน	23.0
3 – 4 คน	50.7
5 – 6 คน	20.5
มากกว่า 6 คนขึ้นไป	5.8
อาชีพ	ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ
ประมง	29.8
เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ	13.4
ทำสวน	19.5
ทำนา	0.3
รับจ้าง	34.1
ธุรกิจส่วนตัว	14.4

ลักษณะ	ร้อยละ
ข้าราชการ	3.1
พนักงานบริษัทเอกชน	1.4
อื่นๆ	18.3
การเข้าร่วมกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ
กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	5.1
กลุ่มสัจจะออมทรัพย์/ธนาคารหมู่บ้าน	12.3
กลุ่มพัฒนาอาชีพ	0
กลุ่มอื่นๆ	34.1

ตารางที่ 2 ร้อยละของผู้ตอบสัมภาษณ์ จำแนกตามรูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน

รูปแบบการใช้ประโยชน์	ร้อยละ
การประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตของครอบครัวมีส่วนเกี่ยวข้องกับป่าชายเลน	100.0
มาก	54.5
ปานกลาง	39.4
น้อย	4.8
ไม่มีความสำคัญ	1.3
รูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน	ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ
หาสัตว์น้ำและพืชผักในป่าชายเลนเพื่อเป็นอาหาร	41.9
จับสัตว์น้ำบริเวณป่าชายเลนเพื่อการค้า	18.0
ใช้ไม้เพื่อประโยชน์ในครัวเรือน	3.8
ตัดไม้หรือส่วนของต้นไม้เพื่อการค้า	8.6
ใช้ประโยชน์อื่นๆ	6.9
ไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไรเลย	38.2

ตารางที่ 3 ร้อยละของผู้ตอบสัมภาษณ์ จำแนกตามทัศนคติและการมีส่วนร่วม
จัดการป่าชายเลน

ทัศนคติและการมีส่วนร่วม	ร้อยละ
ทัศนคติต่อประโยชน์ของป่าชายเลน	ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ
เป็นแหล่งอาหาร	79.1
ใช้เป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้ม เผาถ่าน ฟืน	9.7
เป็นที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำวัยอ่อน	72.8
เป็นแหล่งท่องเที่ยว	53.2
ใช้ประโยชน์จากไม้เพื่อการก่อสร้าง ทำเสาเข็ม และ เครื่องมือประมง	6.6
เป็นที่กำบังคลื่นลม	41.0
สร้างอาชีพและรายได้	40.9
ฟอกอากาศ	3.2
อื่นๆ	0
ทัศนคติเกี่ยวกับปัญหาของป่าชายเลนในชุมชน	100.0
มีปัญหา	16.7
ไม่มีปัญหา	68.2
ไม่ทราบ	15.1
ทัศนคติต่อการจัดกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชายเลนใน ชุมชน	100.0
ควร	0
ไม่ควร	93.5
อย่างไรก็ได้	6.5
ทัศนคติเกี่ยวกับผู้ดูแลและจัดการทรัพยากร ป่าชายเลนในชุมชน	ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ
ผู้นำชุมชน	72.4
หน่วยงานภาครัฐ	39.9

ทัศนคติและการมีส่วนร่วม	ร้อยละ
ตนเอง	23.5
ผู้ใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน	70.4
หน่วยงานภาคเอกชน	6.3
สมาชิกทุกคนในชุมชน	56.4
อื่นๆ	0.1
ทัศนคติต่อความสามารถในการจัดการ ป่าชายเลนของชุมชน	100.0
ได้	39.0
ไม่ได้	22.2
ไม่แน่ใจ	38.8
ทัศนคติของผู้ตอบสัมภาษณ์ต่อความสำคัญของ ครอบครัวในการจัดการป่าชายเลน	100.0
สำคัญมาก	79.3
สำคัญน้อย	18.9
ไม่สำคัญ หรือ ไม่เกี่ยวข้อง	1.8
การรับรู้เกี่ยวกับกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ ป่าชายเลนในชุมชน	100.0
มีกิจกรรม	68.5
ไม่มีกิจกรรม	10.4
ไม่ทราบ	21.1
การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์ ป่าชายเลนในชุมชน	100.0
เคยเข้าร่วม	45.4
ไม่เคยเข้าร่วม	54.6
ผู้ที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าชายเลนของครอบครัว	100.0
หัวหน้าครอบครัว	47.4
ภรรยาหรือสามี	21.4
บุตร	22.4
ผู้อาศัยคนอื่นๆ	8.8

ตารางที่ 4 ร้อยละของผู้ตอบสัมภาษณ์ จำแนกตามทัศนคติและการใช้
ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลน

ทัศนคติและการใช้ภูมิปัญญา	ร้อยละ
ทัศนคติต่อความสำคัญของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการป่าชายเลน	100.0
สำคัญ	78.8
ไม่สำคัญ	0.6
ไม่แน่ใจ/ไม่ทราบ	20.6
ทัศนคติถึงหน่วยงานที่ควรมีบทบาทในการศึกษาและ รวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นฯ	ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ
อบต.	15.5
โรงเรียนในชุมชน	19.7
กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลน	37.8
สถานีพัฒนาป่าชายเลนหรือหน่วยงานราชการ	11.5
ผู้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องนั้นๆ	13.9
อื่นๆ	1.6
การรับรู้ของผู้ตอบสัมภาษณ์เกี่ยวกับภูมิปัญญา ท้องถิ่นฯ	100.0
มี	51.9
ไม่มี	8.8
ไม่แน่ใจ/ไม่ทราบ	39.3
ความเกี่ยวข้องและความเข้าใจของผู้ตอบสัมภาษณ์ เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นฯ	100.0
มีส่วนเกี่ยวข้อง/รู้และเข้าใจเป็นอย่างดี	71.3
มีส่วนเกี่ยวข้อง แต่ยังไม่ค่อยเข้าใจ	15.3
ไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง และสนใจที่จะเรียนรู้	11.6
ไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง ไม่เข้าใจ รู้ก็ได้ไม่รู้ก็ได้	1.8

ทัศนคติและการใช้ภูมิปัญญา	ร้อยละ
รูปแบบการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น	ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ
รวบรวมและสอบถามจากผู้รู้	17.5
เผยแพร่ให้คนรุ่นหลังได้สืบทอด	15.3
จัดเป็นแหล่งเรียนรู้ในชุมชน	11.6
บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร	3.1
ส่งเสริมให้มีการใช้ให้กว้างขวางขึ้น	20.6
อื่นๆ	0.1